

Pápa, a befogadó város

PÁPA TÖRTÉNETI ÖNKÉPÉNEK, identitásának fontos alkotó-eleme a város reformkori időszaka, amely minden tekintetben a fellendülést hozta. A település újkori gazdasági, kulturális fejlődését előmozdította annak kedvező jogi helyzete: az 1620-as évektől 1848-ig a gróf Esterházy család földesurasága alatt lévő város harmincadvám-mentességet élvezett, a földesúrral kötött örökös szerződések (1730, 1732, 1794) biztosították a város öngazgatását, az adóterhek pénzbeli megváltását, lehetővé tették a földesúri haszonvételek bérlését. A mezőváros a XVIII. században a szabad királyi városokhoz hasonló önkormányzatot építhetett ki, amely viszonylag nagy mozgásteret élvezett.¹ A pápai polgároknak eszébe sem jutott, ami a veszprémieknek: hogy óriási költségeket fektessenek egy igen kétséges kimenetelű küzdelembe: a szabad királyi városi rang elnyerésére.² Ebben bizonyára szerepe volt annak, hogy a XVIII. század végére a földesúrnak a városhoz való viszonya is megváltozott: amíg *Esterházy Károly* (1725–1799) egri püspök, a pápai-ugodi-devecseri uradalom tulajdonosa a kemény kéz politikáját folytatta, és a korábbinál nagyobb függésre próbálta kényszeríteni a várost, addig utódai: 1799-től *Esterházy Ferenc* (1758–1815) udvari kancellár, majd 1829-től a tényleges földesuri hatalmat gyakorló *Esterházy Károly* (1799–1856) fontosnak tartották a város fejlődését és a polgárok jólétét.

VÁROS ÉS VIDÉKE: A VÁROSI SZEREPKÖRÖK ALAKULÁSA

Pápa reformkori fejlődését akkor értjük meg, ha tisztázzuk városi szerepkörét és a magyar városházólatban elfoglalt helyét.

¹ HUDI 1995. 17–26.

² SOLYMOSI 1990. 7–27.

A reformkor végén Pápa *népességét* tekintve a magyarországi városhálózatban a középvárosok alsó harmadában foglalt helyet. 1848-ban az egyetlen város volt Veszprém vármegyében, amely önálló országgyűlési választókerületnek számított, és történetében először választhatott *országgyűlési képviselőt* magának.

A város helyzeti energiáját meghatározta, hogy sokféle városi funkciót látott el: a késő középkor óta *gazdasági* piacközpontként emelkedett ki a környező települések közül.³ Pénteki hetivására és a XIX. század elején hat, majd később hét (két napig tartó) országos vására révén nagy forgalmat bonyolított le.⁴

A kézműves mestereket 24 céh tömörítette, ezen felül a ritka mesterségek más nagyobb városok (Buda, Győr, Pozsony) céheihez tartoztak. A különféle összeírások adatai szerint mintegy 70 szakmának a képviselői voltak jelen. A pápai kereskedőtársulat a legmódosabb keresztény kereskedőket tömörítette.⁵ Az 1840-es években 26 név szerint ismert tagja volt a *Bischitzky József* ékszerkereskedő, elnök, *Mayer György* posztógyáros, alelnök vezette társulatnak.⁶

A kisipar kereteit némileg meghaladó manufaktúrák közül az enyvygár 10, az egyik pipagyár 20, a másik 60 munkást alkalmazott; a posztógyárban 30, az igali papírgyárban 25 munkás dolgozott. A zsidó *Neumann* család a Bakonyban, a Bakonybélhez tartozó Somhegy pusztán működtetett szabadalmas üvegyárat (üveghutát), amely külföldre is exportálta termékeit.⁷ A városnak a hivatalos jelentés szerint 5 hitelintézete volt, ami a polgári, nemesi gyámpénztárat, alapítványi pénztárat és két kórház (polgári, Rozália Franciska ispotály) pénztárát jelentette; éves forgalmuk megközelítette a 170.000 forintot.⁸ Emellett az egyházak pénztárai és tőkeerős magánszemélyek is kölcsönöztek pénzt a rászorulóknak. A polgárok Jótékony Egylet alapításával gondoskodtak a szegényekről. Az egylet tőkéjét az 1842-ben alapított Pápai Takarékpénztár kezelte.⁹ Időnként a város is rákényszerült kölcsönök felvételére.

³ A pápai Fő téren 2010–211-ben végzett leletmentő ásatásokon feltárt leletek (kerámiák, pénzek, zarándokjelvények és kegyérmék, illetve textilplombák) alapján „Nyugodtan kijelenthetjük, hogy a középkor végén, a kora újkor idején Pápa a nemzetközi kereskedelem egyik kiemelkedő pontja volt a Nyugat-Dunántúlon.” MORDOVIN 2016. 40.

⁴ HUDI 1995. 56., HUDI 2001. 50.

⁵ HUDI 1995. 20.

⁶ SZALKAY 1847. 93.

⁷ HUDI 2001. 57., 65.

⁸ HUDI 2001. 66.

⁹ HUDI 1995. 96., HUDI 2013. 463–473.

Nem kevésbé fontos, hogy Pápa *igazgatási* szempontból katolikus főesperesi székhely, uradalmi központ, Veszprém vármegye egyetlen alközpontja, egyúttal járási székhelye volt. 1848 előtt nem beszélhetünk egységes városigazgatásról: 1842-ben a három különálló városi önkormányzat (a falusias jellegű Alsó- és Felsőváros, a polgárjogot adó Belsőváros) egyesült, a nemesi község ténylegesen csak 1849-ben olvadt bele a polgárvárosba. Rendezett tanácsú községnek csak a Belsőváros, a „mezővárosi polgár közönség” és a nemesi község, a „mezővárosi nemesi közönség” számított. Az utóbbi jelentőségét az adta, hogy 1785-ben 673, 1847-ben 1199 nemes élt a városban.¹⁰ Jogilag 1848-ban lett igazi polgárváros Pápa, amennyiben minden városlakó a városi tanács joghatósága alá tartozott. Az 1848. júniusi tisztújításon az addig szokásos főbíró helyett először választott *polgármester*, Willax Antal tímármester az egységes városigazgatást szimbolizálta. (Aligha lehet véletlen, hogy a bukott szabadságharcot követő első, 1849. november 17-én tartott tisztújításon a megyefőnök a polgármesteri tisztséget eltörölte, a kinevezett főbíró azt csak címként használhatta.)¹¹

A polgári átalakulással együtt járó változások persze nem jelentették azt, hogy jelentősen kibővült volna a választójogú polgárok köre: a vagyoni és műveltségi cenzushoz kötött választójog továbbra is egy szűk csoport kezében összpontosult. Régi jogon választhattak önkormányzati képviselőket, országgyűlési képviselőt a nemesek, új jogon a vagyonos és iskolázott polgárok, értelmiségiek. Az önkormányzati választásokon 842, az országgyűlési képviselőválasztáson 689 választópolgár vehetett részt, ami az alispáni nyilvántartásban feltüntetett 12.332 lakosnak 6,83, illetve 5,59%-át tette ki; az 5841 összeírt férfinek a 14,41, illetve 11,79%-a szavazhatott.¹² A társadalom peremén élő, de jelentős gazdasági befolyással bíró zsidóság 1867-ig politikai jogokkal nem rendelkezett. A Mária Terézia által 1749-ben bevezetett megkülönböztető súlyos különadót, az ún. türelmi adót (*taxa tolerantialis*) csak 1846-ban törölte el a V. Ferdinánd magyar király.

A város a fő közlekedési útvonalak találkozó pontján feküdt, ezért *hadászati* jelentősége a végvári korszak után sem enyészett el. A hagyománygazgatás

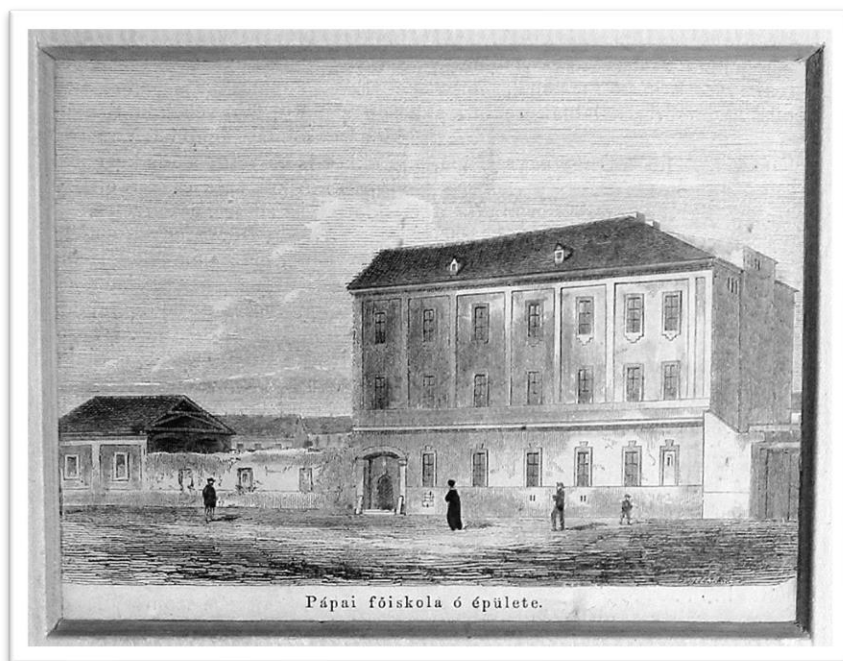
¹⁰ HUDI 2001. 11., 49. A városra vonatkozó vármegyei nemesi összeírások adatait kiadta: BAUER 2021.

¹¹ MNL VeVL V. 2–72. Pápa város tanácsülési jegyzőkönyve. 1849. No. 996. Közli: HUDI 2001. 352–354.

¹² HUDI 2001. 140–157.

gondoskodott arról, hogy a hadkiegészítés elrendelésekor a toborzás egyik helyszíne, regionális központja Pápa legyen, s arról is, hogy télire jelentős katonai alakulatokat szállásoljanak el az adózók házáinál.

Petőfi és Jókai nevének hallatán mindenkinek a református kollégium jut eszébe, amely rajtuk kívül még számos jeles diákkal büszkélkedhet. Ennél is fontosabb, hogy Pápa *iskolaváros*nak számított: mindegyik keresztény felekezet (az evangélikus, a katolikus és a református) tartott fenn elemi iskolát, a katolikusok és reformátusok középiskolát is, a reformátusok főiskolát, azaz teológiai akadémiát. Az 1748-ban letelepedett, földesúri védelmet élvező, önálló községbe tömörülő, főleg terménykereskedéssel foglalkozó zsidók maguk gondoskodtak gyermekeik elemi és magasabb szintű iskoláztatásáról. Oktatási rendszerükben a magántanítók játszották a kulcsszerepet, de II. József rendeleteinek hatására 1781 után a hitközségi elemi iskolát is megszervezték.¹³

*A református kollégium épülete (fametszet)
(Megjelent a Vasárnapi Ujság, 1858. évi 38. számában)*

¹³ JAKAB 2004.

Az oktatási vertikumból hiányzott a városi óvoda: 1841-ben ennek létrehozását is megkíséreték az értelmiségiek – kezdeményezésük azonban kudarcba fulladt.¹⁴

Az iskolák *közműveltségben* betöltött szerepét kiegészítették a kulturális egyesületek, a kaszinók és olvasótársaságok, amelyek a szabadidő hasznos eltöltését, a nemes szórakozást, társalgást, a polgári viselkedésmód népszerűsítését szolgálták. Az 1840-ben alapított református kollégiumi olvasótársaságból Tarczy Lajos professzor vezetésével a következő évben szervezték meg a Képzőtársulatot, amely 1945-ig a diákok iskolán kívüli nevelésében a legfontosabb fórumnak számított. Amíg ugyanis a tanintézményben a kollégiumi törvények szigora uralkodott, a Képzőtársulat a művészi alkotókészség, kritikai szellem kibontakozását segítette elő, miközben olyan hazafiakat nevelt, akik – ha kellett – véresen komolyan vették a korparancsot: „a haza minden előtt”. A kollégium felsőbb évfolyamain tanuló hallgatókból álló Képzőtársulat mellett 1847-ben a teológushallgatók megszervezték a Homiletikai Társulatot, amely jövődő hivatásukra való felkészülésüket segítette.

A helyi értelmiségiek egy szűk baráti köre 1830-ban hozta létre az olvasókört, amely 1832-ben kibővülve kaszinóvá alakult át. A Pápai Kaszinó 1834. január 6-án szabályszerűen alakult meg, kezdetben a polgárokat is magában foglalta, de a város vezetéséhez szokott polgárok feltehetőleg hátrányos helyzetben érezték magukat, ezért kiváltak az egyesületből és 1837-ben megalakították a maguk egyesületét, a Pápai Polgári Kaszinót. A kaszinók és olvasótársaságok a könyvkultúra terén is lényeges változást indukáltak azzal, hogy létrehozták a maguk könyvtárát, amely minden igényt kielégítő színvonalas olvasnivalóval látta el tagjait.

A pápai kulturális egyesületek adatait az alábbi táblázatban foglaljuk össze:¹⁵

¹⁴ HUDI 1995. 95.

¹⁵ A reformkori egyesületek javarésze 1848-ban is folyamatosan működött, 1849-ben a megyét megszálló osztrák császári alakulatok parancsnokai azonban korlátozták működésüket. 1849 után legtöbb egyesületnek új engedélyt kellett kérnie a császári hatóságoktól.

Egyesület neve	Alakulási éve, működési ideje	Taglétszáma, összetétele
Homiletikai Társulat	1847–1848	teológus hallgatók
Pápai Hangász Egylet [Zeneegylet] ¹⁶	1841–1848	értelmiségiek
Pápai Kaszinó I.	1832–1834	köznemesek, uradalmi tisztek, értelmiségiek, polgárok
Pápai Kaszinó II. ¹⁷	1834–1849	100–150 tag; köznemesek, uradalmi tisztek, értelmiségiek, polgárok
Pápai Képzőtársulat	1841–1944	kollégiumi diákok
Pápai kollégiumi Olvasótársaság	1840–1841	kollégiumi diákok
Pápai Olvasókör	1830–1832	kb. 20 tag; értelmiségiek, uradalmi tisztek
Pápai Orvosegylet ¹⁸	1846–1848	19 tag; seborvosok, orvosok ¹⁹
Pápai Polgári Kaszinó	1837–1849	polgárok (kézművesek, iparosok)
Philadelphia Társulat	1831 után –1836–?	főiskolai tanárok

A felsorolt kulturális egyesületek közül három szakmai egyesületnek számított: a református kollégiumi tanárok a Philadelphiai Társulatot amolyan tanári önképzőkörnek tekintették, a Homiletikai Társulat a teológus hallgatók szakmai felkészülését szolgálta, az orvosegylet a pesti (1842) után az egyik legkorábbi vidéki orvosi szakmai társulás volt Magyarországon, amely a pápai és devecesteri járásban élő seborvosokat, orvosokat fogta össze.²⁰

Az orvosegylet jelenléte feltételezi, hogy a város *egészségügyi ellátása* átlag feletti volt. Az 1840-es években 5 kórház (az irgalmasrendi, a Rozália Francisca asszonyispótlály, a tébolyda, a katolikus Szentilonay-ispótlály és az izraelita ispótlály) és 2 gyógyszertár (irgalmasrendi, városi) működött a városban, 10 seborvos, 5 orvosdoktor gyógyította a betegeket.²¹ A református kollégiumban

¹⁶ A zeneegylet 1858-ban alakult újjá: A pápai zeneegylet alapszabályai. Pápa, 1858. A ref. főiskola bet.

¹⁷ 1849-ben a pápai úri és polgári kaszinó egyesült és Pápai Kör néven működött tovább. Vö. HUDI 2008. 76–92.

¹⁸ CSERESNYÉS 1847. 87–99., DÖRNYEI 2010. 135–143.

¹⁹ CSERESNYÉS 1847. 99.

²⁰ HUDI 2021. 18–21.

²¹ HUDI 2001. 43–44.

a szegény diákok ingyenes orvosi ellátásának biztosítására 1844-ben hozták létre a Jótékony Egyletet, amelynek átlagosan 30–40 tagja volt.²² Az izraeliták külön szociális-jótékonyági egyleteket tartottak fenn: a betegek gondozását, az elhunytak tisztességes eltemetését biztosította a *Chevra Kadischa* (1748), a rászorulókat segítette a betegsegélyző egylet, a *Bikur Chulim* (mely a hagyomány szerint 1770-ben alakult), és 1829-től vezetett számadáskönyve a csodával határos módon fennmaradt (miközben a hitközség levéltára 1944-ben elpusztult). 1836-ban alakult a saját tagjait segélyző egylet, a *Gamle Dalim*.²³

A BEFOGADÓ VÁROS

A város természeténél fogva egyszerre volt befogadó és kibocsátó: szabályozott, ellenőrzött keretek között befogadta az idegeneket, kiutasította az engedély nélkül letelepedőket és elbocsátotta azokat a polgárait, akik élni kívántak szabad költözési jogokkal és máshol keresték boldogulásukat.

A városi szolgáltatásokat igénybe vevő környékbeli lakosság szabadon áramlott a városba, piacnapokon a vásárbíráknak, a céhek és kereskedőtársulat vezetőinek is ügyelnie kellett a rendre. A rendfenntartásra a városi hajdúkat, szükség esetén a megyei katonaságot is igénybe lehetett venni.

A város nemcsak szűkebb-tágabb környezetével, hanem az ország más városaival, a Habsburg-birodalom és Európa városaival is kapcsolatban állt. A pápai kereskedők áruikat Sopronon át szállították Bécsbe, a gyarmatárúkat, iparcikkeket, luxuscikkeket, az alapanyagok egy részét ugyanazon az útvonalon hozták Páparra. A Pápan és vidékén előállított pálinkát Sopronban, Kismartonban értékesítették, a balatoni legjobb borokat Ausztriába, Csehországba, Sziléziába szállították.²⁴ Amikor a zsidók 1844-ben új zsinagóga építését határozták el, a jelesebb külföldi zsinagógák tervrajzait is beszerezték. A csodeljárások adatai arra utalnak, hogy a pápai zsidó nagykereskedők élénk kapcsolatot tartottak a bécsi, pesti, trieszti, hamburgi kereskedőkkel. Lerakataik voltak Kőszegen és Sopronban is.²⁵

²² KRÁNITZ 2001. 135–150.

²³ JAKAB 2004. 126–127.

²⁴ Könyve Ferenc városi főjegyző kimutatása a város bel- és külkereskedelmi forgalmáról. Pápa, 1847. július 31. = MNL VeVL IV. 1.b. Veszprém Vármegye nemesi közgyűlésének iratai. 1847. No. 2666.

²⁵ HUDI 1995. 110., JAKAB 2014. 116–120.

A pápai keresztény értelmiség is szoros kapcsolatban állt Béccsel: *Márton József* (1771–1840), Márton István professzor testvére 1806-tól a bécsi egyetemen tanított magyar nyelvet, aki ismerősei közül Bécsben járt, biztosan fölkereshette. A városi orvosegylet tagjai közül többen a bécsi orvosegyletnek is tagjai voltak, a német szaklapokat, folyóiratokat olvasták, járatták. A pápai református főiskolai professzorok többsége külföldön tanult: *Tarczy Lajos* (1807–1881) Berlinben, *Széki Béla* (1814–1871) a bécsi protestáns teológiai intézetet követően a berlini egyetemen tanult.

A Pápán letelepedett vállalkozók, polgárjogot szerzett iparosok, kereskedők rokoni szálai Horvátországig, Ausztriáig (az osztrák örökös tartományokba, így Cseh- és Morvaországba), Bajorországig, Itáliáig nyúltak. A hiányosan fennmaradt városi tanácsulési jegyzőkönyvek bejegyzései alapján 1794–1847 között összeállított kimutatásban 241 polgárjogot szerzett személy adatait sikerült összegyűjteni: a kézművesek egy része Ausztriából, Bajorországból, Cseh- és Morvaországból, Horvátországból érkezett, többsége viszont Magyarország Veszprém vármegyével szomszédos vármegyéiből telepedett le a városba.²⁶

Orlando János sajtókészítő az olasz ízeket hozta magával Itáliából, az udinei kerületből, amikor 1822-ben polgárjogot nyert.²⁷ 1831–1840 között 36, 1841–1847 között szintén 36 személy adatait ismerjük: ekkor már főként a szomszédos dunántúli, nyugat-dunántúli vármegyékből származók kaptak polgárjogot. A polgárság már elsősorban belső forrásból táplálkozott: a már korábban letelepedett, Pápán élő polgárok fiai szereztek kedvező befektetéssel (féláron) polgárjogot. A Szombathelyről áttelepülő morvaországi származású *Voyta (Woyta) József* (1807–1896) építőmestert 1834-ben vették fel a polgárok közé. 1865–1886 között Pápa polgármesteri tisztséget is betöltötte. Fia, a bécsi Politechnikumot végzett, Londont is megjáró *Voyta Adolf* (1834–1923) építőmester számos középület (vidéki színház, kastély, budapesti bérház) tervezőjeként írta be nevét a magyar építészet történetébe.²⁸ Gróf Esterházy Károlynak köszönhető, hogy Bécsből Pápára hívta *Muck Máté* cukrászt, aki 1836. április 7-én a belvárosban, a mai Türr Gimnázium főbejárata helyén álló épületben nyitotta meg üzletét. A fogalommal vált cukrászdát a mester halála (1873) után

²⁶ HUDI 1995. 175–179.

²⁷ HUDI 1995. 178. (No. 151.)

²⁸ Visszaemlékezéseit kiadtuk: VOYTA 2012.

özvegye és volt tanítványa Muck és Hichmann néven vitte tovább 1891-ig, amikor az alapító nevelt lánya, Hunka Anna vette az üzletet.²⁹

Pápa szülötte, *Zimmermann János* lovag / *Johann Ritter von Zimmermann* (Pápa, 1820. március 27. – Berlin, 1901. július 2.) németországi gépgyárosként szerzett magának európai hírnevet. Édesapja papnak szánta, de őt a műszaki pálya vonzotta, ezért a négy gimnáziumi osztály elvégzése (1829–1832) után apja lakatosműhelyében tanult³⁰, majd vándorútra indult: Nagyváradon nagybátyja műhelyében toronyórák és gazdasági gépek készítésével foglalkozott és szorgalmasan látogatta a városi rajziskolát. Ezután Bécs, München és a szászországi Chemnitz gyáraiban munkásként dolgozott. 1844 júliusában érkezett Chemnitzbe. 1844-ben a chemnitzi Tauscher-féle gyár társtulajdonosa, 1848-ban tulajdonosa lett. Az 1850-es évek első felében angliai tapasztalataira alapozva felépíttette szerszámgyépgyárát – a kontinentális Európa első ilyen jellegű gyárát –, amely az 1870-es évek elejére már 1000 embert foglalkoztatott. 1854–1871 között közel 15 ezer szerszámgyártó gépet exportált Európába, Ázsiába, Afrikába és az Egyesült Államokba. Miközben a magyarországi háziipari mozgalmat támogatta, szülővárosáról sem feledkezett meg: 1874-ben alapítványt tett a pápai rajziskola tanári fizetésének biztosítására. Hálából a város díszpolgárává választotta (1875) és utcát nevezett el róla.³¹ Az utca – sok utcanévváltoztatást túlélve – ma is az ő nevét viseli. Családja díszes síremléke a chemnitzi városi temetőben látható. A vasútállomás közelében fekvő emeletes villája gazdagságának ékes bizonyítéka.

A Pápai Kaszinó vendégekönyve (1837–1848) tanúsága szerint a reformkorban az egyesület tagjai saját jogon mintegy 1200 vendéget vezettek be az eylet termeibe: ezek közül a legtávolabbról érkező Amerikából látogatott haza szülőhazájába, de voltak vendégek Londonból, Németország számos tartományából, a Habsburg Birodalom területéről és Erdélyből is. Az írók, költők, színészek a

²⁹ N. N.: Közel száz éves a Muck-cukrászda. = Pápai Hírlap 30 (1933) 11. sz. március 18. 2. Az év tavaszán még „Anna néni” vezette az üzletet, az év decemberében már Nagy Sándor cukrász volt a Muck Cukrászda tulajdonosa.

³⁰ *Juventus regii minoris gymnasii Papensis Ord. S. Benedicti e progressu in doctrina religionis, ac literis in classes digesta anno M.DCCC.XXIX.* Jaurini, [4. p.], *Juventus regii minoris gymnasii Papensis Ord. S. Benedicti e progressu in doctrina religionis, ac literis in classes digesta anno MDCC XXXII.* Jaurini, [2. p.]

³¹ *Zimmermann János lovag.* = Pápai Lapok 4 (1877) 19. sz. (május 13.) 73–74., H. SZABÓ 1998., BODOLAY 2001. 253., ZIMMERMANN 2023. Megjegyezzük, hogy a különböző magyar, német és angol nyelvű életrajzok adatai között komoly eltérések vannak.

magyar szellemi élet krémjét képviselték. Némelyikükkel nyaranta a balatonfüredi fürdőn is találkozhattak az ott pihenő kaszinótagok.

Petőfi és Jókai városa láthatóan ezer szállal kötődött a nyugat-európai kultúrához és gazdasághoz.³²

LEVÉLTÁRI, KÉZIRATTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára (MNL VeVL)

- IV.1.b. Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai (Acta congregationalia) 1697–1848.
- V. 2–72. Pápa város tanácsulési jegyzőkönyve, 1849.

Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (DREL)

- A Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, Könyvtár Kézirattára (DREKK) O.794/519/3.a. „A Casinó Vendég Könyve” 1837–1915.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- BAUER 2021 = BAUER Marcell: Pápa város nemesei 1656–1846. (Összeírások). Kiadja Pápa Város Önkormányzata. Pápa, 2021.
- BODOLAY 2001 = BODOLAY Jenő: A Pápa városi iparostanonc-iskola története. = Acta Papensia 1 (2001) 3–4. sz. 253.
- CSERESNYÉS 1847 = CSERESNYÉS Sándor: A pápai orvosegylet megalakulása. = Orvosi Tár 3 (1847), 11. kötet, 97–99.
- DÖRNYEI 2010 = DÖRNYEI Sándor: Reformkori orvosok Pápa és környéke népéről. = Acta Papensia 10 (2010) 1–2. sz. 135–143.
- H. SZABÓ 1998 = H. SZABÓ Lajos: Pápa város díszpolgárai a 19. században. Pápa, 1998. (Jókai Füzetek, 22.)
- HUDI 1995 = HUDI József: Pápa város önkormányzata a későfeudalizmus időszakában (1730–1847). Pápa, 1995. (Fejezetek Pápa város történetéből, 2.)
- HUDI 2001 = HUDI József (szerk.): Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2001. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 2.)
- HUDI 2013 = HUDI József: A Pápai Takarékpénztár alapszabályai 1844-ből. = Acta Papensia 13 (2013) 3. sz. 463–473.
- HUDI 2018 = HUDI József: A pápai kaszinók 1848–1849-ben. = Istennek, hazának, tudománynak. Tanulmányok a 95 éves Nádasy Lajos tiszteletére. Pápa, 2008. 76–92.

³² DREL DREKK O.794/519/3.a. A kaszinó vendégkönyve, 1837–1915.

- HUDI 2021 = HUDI József: A Pápai Orvosegylet a reformkorban. = Szélesvíz 8 (2021) 1. sz. 18–21.
- JAKAB 2004 = JAKAB Réka: Bérlőből polgár. Pápa zsidó közösségének társadalom- és gazdaságtörténete 1748–1848. L'Harmattan – Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, [Veszprém,] 2004.
- KRÁNITZ 2001 = KRÁNITZ Zsolt: „Oh, fájdalom...” A pápai kollégiumi „Jótékony Egylet” története (1844–1858). = AP 1 (2001) 3–4. sz. 135–150.
- MORDOVIN 2016 = Posztó Pápa piacán. Vándorkiállítás 2016. Katalógus. A tanulmányt írta és a katalógust összeállította: Mordovin Maxim Hermann István, Reich Szabina és Zay Orsolya közreműködésével. Veszprém–Pápa–Budapest, 2016.
- SOLYMOSI Erzsébet: Veszprém harca a szabad királyi városi jogállásért. Veszprém megyei honismereti tanulmányok XIV. Szerk.: Hadnagy László. Veszprém, 1990. 7–27.
- SZALKAY 1847 = SZALKAY Gergely (szerk.): Ipar-czímtár (...) minden műiparos használatára alkalmas kalendariummal 1848-ik szökő évre. Pest, é. n. [1847.]
- VOYTA 2012 = Voyta Adolf visszaemlékezései. Pápa, 2012. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, jegyzetekkel, helynévmutatóval ellátta és szerkesztette Hudi József. Pápa, 2012.
- ZIMMERMANN 2023 = Johann Zimmermann (1820–1901). = ERIH (European Route of Industrial Heritage) = <https://www.erih.net/how-it-started/stories-about-people-biographies/biography/zimmermann>
[Letöltés: 2023. május 5.]

SUMMARY

JÓZSEF HUDI
Pápa the Host Town

An important period which formed the identity of modern Pápa is the reformed era which brought the town development in every aspect. Its favorable judicial position and the town-generative policy of the count Károly Esterházy (1799–1856) helped the town economic and cultural development in the new era. The town with a population of 12–13 thousand with its multinational and multi religious inhabitants was considered the market center of the region. As far as public administration is concerned, it was a sub-center of Veszprém county and the center of Pápa district. Its handicraft trade was represented by 22 guilds and its factory industry included pipe factories, a cloth factory, and a crockery factory. Two hospitals received patients. Five banks gave credit to inhabitants, the fifth of them the Pápa Credit Bank was set up in 1842. Its strategical and cultural significance was also outstanding, it became a recruitment center and a school town. Every educational institution from primary school to college functioned very well, but the nursery school project failed at the beginning of the 1840s. Community life was increased with casinos and reading societies and their libraries substituted the missing town library. Doctors Society of Pápa (1846) was the first significant professional association which included the doctors and surgeons living in and out of town. The town was host and open at the same time. It hosted the representatives of old and new trades from Hungary, from the Habsburg

Empire and at a lower rate from abroad (Bavaria, Italy). It made possible for their citizens to learn abroad. Teachers of the Reformed College of Pápa, for example, finished their studies in Berlin. Locksmith János Zimmermann (born on 27th March 1820, Pápa – died on 2nd of July, 1901, Berlin) was the most famous inhabitant in Pápa, who settled in Chemnitz in Saxony and founded a machine-tool factory. He was considered the pioneer of the German machine-tool engineering with his successful enterprise. The study proves that Pápa with its ambitious inhabitants firmly belonged to the West-European culture and economy.

